

tárizmus útjára tért erdélyi magyar egyház tanításainak részletes kidolgozásában Dávid Ferenc szerepe talán már nagyobb, mint Blandratáé. Kathona Géza, aki joggal marasztalja el az unitárizmus történetével foglalkozó külföldi szerzőket, hogy a kérdés magyar szakirodalmát nem ismerik, egy ponton maga is meglepő tájékozatlanságot árul el, éppen a hazai szakirodalmat illetően: nem veszi tudomásul Kanyaró Ferenc (MKsz 1896) és Gulyás Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon* 1929) kutatásait, akik meggyőzően bebizonyították, hogy a *De falsa et vera unius Dei... cognitio* c. munka nem 1567-ben jelent meg, mint azt sajtóhibás címlapja alapján következtetni lehet, hanem csak 1568 augusztusában. E korrekció azért fontos, mert ha a *De falsa et vera*, amelyet joggal tekint Kathona Géza is a periódus legfontosabb unitárius iratának, csak 1568-ban keletkezett, akkor megfordul a függőségi viszony közötté és Dávid Ferenc 1567-ben kiadott munkái közt. A koncepciót

meghatározó alapvető fejezetek a *De falsa et verában* ezek szerint Dávid Ferenc *Rövid magyarázatából* vannak átvéve, és nem megfordítva.

Röviden szerettük volna csak méltatni Kathona Géza érdekes tanulmányát, ismeretiségünk mégis hosszúra nyúlt. Szolgáljon mentségünkre, hogy az erdélyi antitrinitárizmus története a XVI. sz.-i magyar művelődéstörténetnek talán legérdekesebb, nemzetközi eszmetörténeti jelentőségét tekintve pedig talán legfontosabb fejezete, s ezért nem tudunk ellenállni a csábításnak, hogy a méltatott cikk gondolataihoz kapcsolódva saját véleményünket is kifejezzük az ott felvetett kérdésekről.

Befejezésül még egyszer hangsúlyozni kívánjuk, hogy, annak ellenére, hogy a kötet szerzőivel bizonyos kérdésekben nem értünk egyet, s e véleményünket, úgy véltük, kötelességünk nyíltan megvallani, a könyv egészét értékesnek tartjuk, s érdeklődéssel várjuk a sorozat további köteteit.

Pirnat Antal

H. BALÁZS ÉVA: BERZEVICZY GERGELY A REFORMPOLITIKUS. 1763–1795.

Bp. 1967. Akadémiai K. 388 l.

Nem az irodalomtörténész feladata megállapítani, hogy egy történelmi monográfiának mi a jelentősége a maga szaktudománya területén. A Berzeviczy Gergelyről írott mű esetében sem hinném, hogy más véleményt kellene képviselni. Azonban éppen egy olyan személyiségről készített monográfia esetében, mint amilyen Berzeviczy volt, az irodalomtörténésznek is lehet érdemleges szava, ha sokkal több nem is, de annyi bizonytalansággal: — mennyire bővíti az új mű ugyane korról foglalkozó irodalomtörténész távlatait; a tárgyalt hős tevékenységével párhuzamos, illetőleg az ő művéhez is kapcsolódó irodalomtörténeti periódus jobb megértését, értelmezését? — Az irodalomtörténész véleménye egyrészt e szempontból lehet érdemleges vélemény egy történelmi munkával kapcsolatban, másrészt a tekintetben, hogy: — ugyanazon kor irodalmának anyagfeltárása, valamint feldolgozása miként támasztja alá, vagy cáfolja a történész által felkutatott matéria értelmezését? — Persze az ilyenfajta véleménynyilvánítás akarva, nem akarva közvetett formájú értékítélet is a történelmi mű eredményeit, jelentőségét illetően.

Az előttünk lévő munka életrajzi monográfia. A műfaj természete szerint az egyéniség felelevenítésével igyekszik megjeleníteni a kort, valamint hősén keresztül az adott osztály általános viszonyait, körülményeit, leglényegesebb ellentmondásait. Berzeviczy Gergely mindenképpen megérdemel modern, marxista monográfiát, hiszen a liberális kor-

szak tudományossága kísérletet tett ugyan Berzeviczy életének és alkotásának értelmezésére; Kautz Gyula, Gaál Jenő, Marczali Henrik és mások ma is figyelmet érdemlő műveket írtak róla, de igazában nem voltak képesek megragadni személyiségét, alkotását. A felszabadulás előtt, a felsorolt liberálisok után azonban még nagyobb terjedelmű tanulmány sem látott napvilágot róla. Egy rövidebb, de értékes írás említhető csupán ez időből, Ortutay Gyulától. Ortutay a jobbagyságra vonatkozó nézeteit elemzi Berzeviczynek, s a maga szaktudománya szempontjából legfontosabb mondanókat beilleszti egy arcképvázlat kereteibe. A felszabadulás után pedig marxista történetírástól egészen a közelmúltig nagymértékben befolyásolták Révai József Kölcsey-tanulmányának Berzeviczyre vonatkozó szellemes, de csupán korábbi földolgozások anyagára építő, végső soron korrekciókat igénylő megállapításai. Különböző jellegű összefoglaló munkákban természetesen szerepelt Berzeviczy a felszabadulás után is. Az összefoglaló munkáknak reá vonatkozó részletei, valamint néhány művének közrebocsátása és jellemzése, együttesen finomították valamilyenre a köztudatban élő képét. Pályájának, művének igényes, monografikus feldolgozása azonban mostanáig váratott magára; illetőleg sokéves kutatómunka eredményeként most érett összefoglalássá. Berzeviczy Gergely személyisége és életműve nemcsak megérdemli a monografikus feldolgozást, hanem egyenest

megköveteli azt. Hiszen — mondjuk ki végre — úgy tudom, egyedül Ortutay írta le ezt mindeddig: Berzeviczy a magyar kultúra történetének legnagyobbjai közé tartozik. És azt is írjuk le: az ő egyéniségének, s művének helyes analízise nélkül XVIII. század végi XIX. század eleji műveltségünk képe hiányos, egyoldalúan értelmezett maradna.

A következőkben H. Balázs Éva monográfiájának azokkal az eredményeivel szeretnék foglalkozni, amelyeknek nyomán az irodalomtörténész — de a magyar kultúra egészének kutatója is — a maga anyagának újra gondolására, a korábbi értelmezések revíziójához kell, hogy eljusson.

Műve bevezetésében arról szól a szerző, hogy elsődleges célja; — korrigálni a „nemzetietlen közgazdái”-nak a képét. Ez a kép — erről is szól H. Balázs Éva, s mi is említettük az imént — módosult, finomodott az elmúlt időben, elsősorban Benda Kálmán publikációi folytán, de — innen szó szerint idézem Balázs Éva szavait, — „még mindig megbecsüléssel elegendő hűvös tartózkodás veszi körül alakját, elsősorban azért, mert szembenállt azokkal, akik a „nemzeti-polgári egységért, a nemesség és jobbgátság feudális rendi elkülönülése elleni harcra kiindulópontjának a magyar nyelvről folytatott küzdelmet tekintették. Úgy véljük — folytatja a szerző —, irodalomtörténetírásunknak erre a korszakra végzett nagy publikáló és feldolgozó munkája billentette a mérleg nyelvét a nyelvújítás javára.”

A szerzőnek igaza van abban, hogy a bőséges irodalomtörténeti kutatás billentette a mérleg nyelvét az egyoldalú *Kazinczy pártiság* irányába. De hozzájárult a mérleg nyelvének jelzett irányba billenéséhez történelem és irodalomtörténetírásunkat egyaránt átjáró nacionalizmus is, ami ugyancsak akadályozta a múltban Berzeviczy törekvéseinek történelmi valóság szerinti értelmezését. Történelmi analíziseink során — ha ma már oszlófélben is van, de „tegnap” még nagyon is — ott kísértett, szinte öntudatlanul, akarva nem akarva *fekete-fehér*, a *vagy-vagy* szemlélet öröksége; a jelen esetben ilyenformán: — ha Kazinczy igen, akkor Berzeviczy nem! — Közébe, hogy 1795 után szembenálltak ők ketten egymással. De végső soron — ha a vitában ez előttük sem lehetett világos, — rokoncél lebegett szemük előtt. Az egyetemes, a goethei eszményeket valló Kazinczyhoz képest Berzeviczy talán még egyetemesebb eszményeket vallott; Ortutay Gyulától idézem: „Ugyanabban az időben, midőn Goethe a világirodalom fogalmát teremtette meg és ezzel az akkori szellemi világban a végső formát megtalálta ahhoz, hogy a nemzeteket elszakíthatatlanul egybekössze, a felsőmagyarországi magányában tépelődő Berzeviczy a nemzetgazdaság és államfilozófia te-

rületén hasonlóan egyetemes fogalmat keresett és egyben egy gyakorlati módszert.” Izgalmas feladat lehetne majd, részletesen elemezni Berzeviczy művében az egyetemes tendenciákat, amelyek — meggyőződésem szerint — a nemzetgazdasági, államfilozófiai területen irányulásukban legalább nem esnek messze attól, amit úgy szoktunk nevezni, hogy goethei.

A *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus* című mű — bocsássuk máris előre — nagymértékben hozzájárul e nagy történelmi figura hiteles arcképének kialakításához. És mondjuk meg azt is, hogy H. Balázs Éva munkája a magyar kultúra egészének vizsgálója számára ugyanúgy, mint az irodalomtörténésznek, megszivlelendő anyaggal, szemponttal, megfigyelésekkel szolgál. A monográfia közvetlen értékelésére térve: a következőkben ért el olyan eredményeket, amelyek műveltségünk, s azon belül irodalomtörténetírásunk számára jelentősek:

1. Az életrajzi monográfia legjobb hagyományait követi, ami elsősorban abban nyilvánul meg, hogy minden lényeges kérdésnél túlmege a szűk értelemben vett történelmi életrajz keretein. Túlmege rajta, nagyrészt önálló kutatásokra építő bőséges anyagával, s a bőséges anyag marxista elemzésével. Néhány példát is említek: a fiatal Berzeviczy tanulmányai anyagának, iskolában szerzett ismereteinek feltárása és feldolgozása önmagában értékes vonása a monográfiának, de különösen jelentőssé válik azáltal, hogy a majdani alkotó Berzeviczynél felismeri a szerző az iskolázatás során szerzett ismeretek kiérését, műveiben felismerhető továbbformálódását.

2. Értékes része a monográfiának a hazai iskolázáson túl, Berzeviczy Gergely külföldi tanulmányainak, utazásainak ugyanilyen jellegű elemzése, tehát az ismereteknek a magáévá tétel idején, valamint később a művekben való felismerése, az önállósá vá lett egyéniség alkotásának elemeiként Külföldön szerzett ismereteinek fő forrásterülete a göttingeni egyetem. Ismeretes, hogy Göttingen egyeteme angol alapítású intézmény; ez időben a legprogresszívebb főiskolája Európának, s egyúttal az angol befolyás főhelye. Berzeviczynél döntő indítások eredeznek Göttingenből. H. Balázs Éva munkájának fontos része az angol alapítású főiskola tudományosságának Berzeviczy szempontú elemzése. A göttingeni egyetemnek az ottjárt magyar diákok összefüggésében nem ismeretlen a befolyása fejlődésünkre. Különösen August Ludwig Schlözer személyiségének és művének befolyása eléggé ismeretes a hazai kutatás számára. H. Balázs Éva tovább bővíti Schlözerrel kapcsolatos ismereteinket, de különösen sok újat tár föl Spittlernek és Fedelnek Berzeviczyre tett hatását illetően. Az előbbinek a

befolyása elsősorban tematikai jellegű, azonban nem kisebb mértékben ő keltette föl Berzeviczyben az érdeklődést, az aktuális eseményekhez fűződő publicisztikai reagálásra. A másodiknak pedig, a tudományos indítás mellett főként a szabadkőműves illuminátus irányában volt a hatása jelentős.

Az ismereteket szerző, fiatal Berzeviczy arcképe nemcsak az egyetemi befolyások szemszögéből elemzi H. Balázs Éva, hanem feltárja a forradalom felé haladó Franciaországnak, a közvetlen forradalmi eseményektől izzó Belgiumnak, valamint Angliának, az angol életnek inspiráló szerepét is. Az új jelenségekre érzékenyen reagáló fiatal magyar — utazásai során — elsősorban Angliában kap döntő élményeket, mivel itt találkozik a legfejlettebb társadalmi viszonyokkal, s azon belül a gazdasági és kereskedelmi életben benneélő nemessel, a dzsentrivel, aki nemcsak a maga személyes öntudatát erősíti Berzeviczynek, hanem minta lesz számára a magyar fejlődés szempontjából is.

3. Sok újat nyújt a disszertáció Berzeviczynek a szabadkőművességgel való kapcsolatáról, életében és munkásságában betöltött szerepéről. Helyesen lesz ez a kérdés a munka egyik központi problémája, amikor a szabadkőműves páholyokban, valamint az olvasókörökben folyó szervezkedéseket bemutatja ugyanúgy, mint a kérdés más összefüggéseinek vizsgálatakor. A szabadkőművesség tanulmányozásával H. Balázs Éva az újkori történelemnek e nálunk — hosszú időn keresztül, különböző előjelű okoknál fogva — kevésbé vizsgált problematikáját a maga történelmileg megfelelő helyére teszi, s a témában olyan fokú jártasságról tanúskodik, hogy a Berzeviczy-monográfián túl is érdemes lenne tovább foglalkoznia vele. A páholyok és az olvasókörök bemutatása különösen érdekessé és jelentőssé válik azáltal, hogy a szerző a szabadkőművességgel összekapcsolva mutatja be hőséneke tevékenységét, abban a protestáns ellenzékben, amelynek haladó törekvései ekkor már messze nagyobb távlatúak, mint amikor csak kurucos jelszavak hangzottak el ajkán.

4. Figyelemre méltó és módszertanilag talán a legérdekesebb Berzeviczy Gergelyről, *a hivatalnokról* szóló fejezet. E fejezetnél is érdeme a szerzőnek a maga felkutatta, nagy mennyiségű új matéria: Berzeviczy Gergely saját szövegei. A disszertáció hőse szövegeinek elemzése elsősorban azért érdekes, mivel bennük ismeri föl Balázs Éva a későbbi, rendkívül sokoldalú tudós alapvonásait, midőn a hivatalnok Berzeviczy a parasztkérdéssel, az ország kereskedelmi problémáival, a vámművekkel, vagy akár a Nemzeti Színházal foglalkozik.

5. A monográfia X. fejezete nem kisebb célt tűz ki maga elé, mint azt, hogy megkísérelje

bemutatni, kik voltak a *Reformátorok társaságának* tagjai.

E kérdéssel kapcsolatban is széleskörű forrásanyagra támaszkodik a szerző. Nem elégszik meg a Berzeviczyre és közvetlen környezetére vonatkozó források feltárásával, hanem áttanulmányozta a Privathbibliothek anyagát, a Vertrauliche Akten sorozatot, megtalálta a sokat emlegetett *nagykárolyi találkozó* névlistáját, valamint más dokumentumokat és így — úgy mondanám — korszerűen alkalmazott geneológiai kutatásokkal körülbelül megállapítja, kik lehettek a *Reformátorok társaságának* a szervezői által tervbevetett vagy már be is szervezett tagjai.

Ehhez a kérdéshez kapcsolva emlitem — Balázs Éva az előző fejezetben tárgyalja — az úgynevezett *protestáns beadványt*, amellyel az evangélikusok és a reformátusok küldöttsége felkereste Lipótót, hogy ily módon előkészítsék a maguk politikai térnyerését. Hajnóczy számára kancelláriai beosztást óhajtanak, s általában maguk között szeretnék szétosztani a kancelláriai, a helytartótanácsi és a kamarai stallumokat. Az elmondottakat egybevetve, igazat kell adni a szerzőnek, hogy a szervezkedés vezető gárdája túlnyomórészt felvidéki és tiszántúli protestáns birtokosokból állott. Igaza van abban is, hogy ezek a birtokosok javarészt Tokaj-hegycsán rendelkeztek nagy jövedelmet biztosító szőlőkkel és valószínűen gazdasági problémáik nagymértékben hozzájárultak radikálizálásukhoz.

6. Berzeviczy Gergelyen keresztül osztályának viszonyait, ellentmondásait is szerencsés kézzel, jó tárgy- és anyagismerettel vizsgálja a szerző. (E téren végzett kutatásai hasonlóan tanulsággal szolgálnak az irodalomtörténész számára, nem másként, mint az előbbi öt pontban foglalt eredményei. De míg a korábbiak esetében nem utaltam a történelmi eredményekhez kapcsolódó irodalomtörténeti konkluzióra, ez esetben — miként a következőknél — ezt is szeretném megtenni.) Irodalomtörténetírásunk több mint három évtizeddel ezelőtt fogalmazta meg először, hogy a hazai felvilágosodás kiérését elsőnek jelző bécsi testőrök, Besenyei Györgyöt leszámítva, kivétel nélkül erdélyiek voltak. Magyarazatot azonban annak idején egyedül abban a körülményben kerestük, hogy a fejedelemiség megszünte utáni évtizedek Erdélyében a Habsburgokkal szembeni magatartásként fokról-fokra erősödött a francia tájékozódás, a francia műveltség iránti érdeklődés, s ilyen körülmények között következett be a találkozás a felvilágosodás tanaival. A legfőbb magyarázó elvre, az erdélyi társadalmi, gazdasági és birtokviszonyokkal összefüggő problémákra annak idején irodalomtörténetírásunk nem fordított figyelmet. H. Balázs Éva munkájának

érdeklődési körébe nem tartozik a XVIII. századi Erdély. Azonban Berzeviczyvel kapcsolatban tanulmányozza és elemzi azokat az észak-magyarországi társadalmi, gazdasági és birtokösszefüggéseket, amelyek hőse fejlődése szempontjából érdekesek, s vizsgálata nyomán, analógikus úton világosság derül Erdélyre, s az ottani kulturális fejlődés természetére is. Foglalkozik a disszertáció — részletekbe nem bocsátkozik — a dunántúli birtokosoknak a közeli Ausztria folytán minden más magyar országrésznél kedvezőbb kereskedelmi, s más relációival. Ennek utána a hőseivel kapcsolatos országrész körülményeit viszont részletesen vizsgálja. Kutatásainak eredményeit — mintegy ellentétként a dunántúli helyzetnek — ekként foglalja össze: „De Gömörtől a Szepességen, Zemplénen keresztül, le Szabolcsig, Szatmárig más a helyzet. Ezt a nagy észak-északkeleti félkört mintegy tíz megyényi területet, keresztbe szabja át a Hegyaljai dombvidék, Európa-hírű szőlőivel. Évszázadok óta ez a vidék volt az ország viharsarka. A XVIII. századi nemesi reformtörékvések, a nemesi-nemzeti mozgalom földrajzi központját is itt találjuk meg.” Erdélyben hasonlóak a birtokviszonyok, mint itt, az elemzett észak-északkeleti félkörben. Nem latifundiumok, hanem kisbirtokok területek el mindkét helyen. Itt is és ott is az angol dzsentíre emlékeztető vállalkozók a nemesek, nem egy közülük bányabérlő. Ezek a protestáns nemesek Észak-Északkelet-Magyarországon szintúgy mint Erdélyben, hagyományosan járnak a fejlettebb nyugati országokat; látják és a maguk helyzetéből kifolyóan igénylik, példának tekintik a megismert polgári körülményeket. Jelzés, utalásszerűen legyen most elég a *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus* című mű utóbbi vizsgálataihoz kapcsolódó következtetéseinkből mindössze ennyi.

Térjünk vissza e pontba foglalt kérdések kiindulásához, itt is csupán néhány szót jegezve meg: Berzeviczy Gergely az észak-északkelet-magyarországi radikalizálódott nemesnek legkiemelkedőbb reprezentánsa, de korántsem egyetlen, társ nélküli személyiség. H. Balázs Éva munkájából is kiderül ez, amikor olyan egyéniségekkel foglalkozik, mint például a Podmaniczkyak, a Vayak, szemben a Teleki József típusú konzervatív, a fővilágosodás nagy külföldi és hazai képviselőiben veszedelmes ellenfelet látó egyéniségeivel. Berzeviczy monográfiája után nagyonis a kor teljesebb megértését szolgálja, ha a szerző tovább tanulmányozná Berzeviczy Gergely „mellékfiguráit”, a Podmaniczky-típusú radikálisokat.

7. A történelem e periódusából az irodalomtörténész számára az egyik legizgalmasabb, közvetlen probléma — az időkaz alapkérdéseire is rávilágít ez — Kazinczy művé-

nek minél pontosabb értelmezése. A hiteles Berzeviczy-arckép maga is hozzájárul a Kazinczy-portré pontosabbá tételéhez. Azonban egy kérdésben közvetlenül is kezére játszik H. Balázs Éva az irodalomtörténésznek, amikor feleleveníti — ha csak utalásban is, mert részletes újrávázolás az eddig kiadott monográfia folytatásában fog szerepelni — a Berzeviczy és a Kazinczy közt lefolyt vitát.

A Berzeviczy-kép helyes megrajzolása után a Kazinczy portré pontosabb tétele — véleményem szerint — a következő irányba kell, hogy majd haladjon: Vizsgálendő, hogy magát a nyelvújítást milyen társadalmi erők mozgatták. Tanulmányozást igényelne az áru-termelő nagybirtoknok, mint idekapcsolódó alapkérdésnek az elemzése, s ez elemzés nyomán minden valószínűség szerint olyan felelet bontakoznék ki, hogy a nyelvújítás az áru-termelő nagybirtok jellegzetes nemesi bázisán nyugodott, de távlataiban polgári célokat szolgáló megvalósítás volt.

8. Néhány szót legvégül a múltban olyanannyira mereven analizált kérdésről; — *Berzeviczy és a nyelvi probléma*. — A monográfia nem tárgyalja hőse egész pályáját, s így ez a kérdés nem tartozik vizsgálati anyagába. Mi azonban mégis röviden érintjük. Ha a kor értelmezését súlyozó mérlegnek a nyelve eddig egyoldalúan a nyelvújítás, s vele a Kazinczy-pártiság irányába billent, s maga a Kazinczy-probléma ma már egyes rész-kérdései tekintetében újra megvizsgálásra szorul, feltétlenül szükséges a kettejük közötti — régebben leginkább emlegetett — nézeteltérésnek, a nyelv ügyének Berzeviczy oldaláról való ismételt tanulmányozása. Csak utalás formájában érintem a kérdést. Szögezzük le: Berzeviczy és Kazinczy között az alapvető ellentét nem a nyelvvel kapcsolatban, hanem a jobbágykérdésben következett be, s ebben a vonatkozásban a közgazdász messze balra állott az írótól. Minthogy ez így igaz; feltételezhető, talán Berzeviczynek a nyelvvel kapcsolatos álláspontjának újraboncolása is más eredményhez fog vezetni; nem lesz annyira egyértelmű, ahogy a múltban általában megfogalmazták. Révai József említett tanulmányában például így ír: „elfordult még a magyar nyelv jogaiért folytatott harctól is.” H. Balázs Éva művének — mint mondtam — nem tartozik e kérdés még vizsgálati anyagába. Azonban a megjelent munkának a vonalvezetéséből is arra lehet következtetni, hogy a most felvetettek terén is van még mit tanulmányoznunk, újabb anyagot is felkutatnunk, történészeknek és irodalomtörténészeknek egyaránt. Kivánatos volna, hogy ezt a vizsgálódást a szerző végezné el mielőbb: tétő alá hozva kitérő Berzeviczy-monográfiájának I. kötete után a másodikat.

Ezeket a problémákat — a még nyitva

levő, további kutatást, elemzést kívánó problémákat is — első alkalommal a *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus* című mű kandidátusi disszertációs vitája alkalmával adtam elő. H. Balázs Éva a vitában elhangzottakra válaszolva, a monográfia készülő II. kötetének anyagából reagált a nyitva levő, további kutatást, elemzést kívánó kérdésekre is. Mivel a monográfia II. kötetének megjelenése még időt vesz igénybe, a szerzőnek a vitán elhangzott szavaiból — irodalomtörténészeink felhasználása érdekében — kiemelek néhány részletet:

— „... mi volt Berzeviczy álláspontja — innen H. Balázs Éva szavai — a magyar nyelv kérdésében? Úgy tűnik, hogy Benda Kálmán* Berzeviczy és a késői nyelvújítók kapcsolatát szorosabbnak látja, mint a valóságban volt. Ez részben az 1791-es protestáns zsinat iskolai reformtervéből folyik. Berzeviczyről azt megállapítottuk, hogy részt vett a tárgyalásokon, ami azonban a magyar auktorok olvastatását, a magyar nyelvű történelem és földrajz oktatását illeti, ennek szorgalmazója Ráth Mátyás volt. Berzeviczy a József-korban bevezetett úgynevezett vegyes iskolák visszaállítását követelte itt, vagy is azt, hogy szakítsanak a felekezetek szerinti oktatással, mert, idézem Berzeviczyt: »Magyarországon, ahol különböző nemzetiségek, politikai testületek és vallásfelekezetek élnek együtt, s ahol, ami ebből következik meghonosodott a vallási elvakultság... azt kell elérni, hogy az emberek elsősorban embernek, a haza polgárának tartják magukat és csak azután egy vallási felekezet követőinek.« Ilyen értelemben remélik az *esprit national* kiérlelését. Berzeviczy nem felejthette el szülőföldjét a szász és szlovák falvakat, melyek birtokához tartoztak. Nem akarta ezeket erőszakkal magyarosítani. Természetes buzgalommal képviselte a magyar Nemzeti Színház ügyét, jószándékának tanúsága gyarló szindarab fordítása is. De épp oly természetesen tartotta, hogy a német polgár Busch Eugén német színházát látogassa, s hogy a szlovák gyermek anyanyelvén tanulja az ábécét. Nem elfordulást jelent a magyar nyelvtől, amikor a latin használatát szorgalmazza. Berzeviczy, egyébként helytelenül, úgy látja, hogy ez lehet a soknemzetiségű országban a közvetítő, a nemzeti nyelv pótléka. — Az anyanyelv a nap — írja 1817-ben egy latin nyelvű levelében — nekünk be kell érniük a hold hideg fényével. —

— A nemzeti kérdésben elfoglalt álláspontjához — írja tovább H. Balázs Éva — mindvégig hű maradt. 1808-ban Heyne professzornak Göttingába így ír: »A nacionaliz-

* A mű kandidátusi vitáján az egyik opponens Benda Kálmán, a másik e sorok írója volt.

mus eleve egyoldalú... mi itt Magyarországon tulajdonképpen nem vagyunk nemzet.« Ez nem a magyarság megtagadása, egyszerűen a soknemzetiségű ország problémáinak tisztességes felismerése. Ide tartozik az, hogy a nacionalizmussal szemben mit tart Berzeviczy patriotizmusnak. 1809-ben fogalmazza meg a lengyel Ossolinskyhez intézett levelében: »Elsősorban az a patrióta kötelessége, hogy leszámoljon a feudalizmussal. A mi feudális szisztémánk már fél évszázada ellenében volt a korszellemmel.« — Berzeviczy és a nyelvi kérdés vonatkozásában ezeket válaszolta a vita során H. Balázs Éva.

A nyelvújítást mozgató társadalmi erők kapcsán felvetett problémára pedig a következőket: „... valóban a polgárság funkcióit betöltő árutertermelő közép- és nagybirtokosság állt egyre fokozódó buzgalommal Erdélyben is, a Dunántúlon is, Kassa táján is a nyelvújítás mellett. Amikor ezt tette, azt hajtottá végre, ami a francia abszolút monarchiában és az angol alkotmányos monarchiában akadémiák, nyelvművelő társaságok alapításával már a XVII. században megtörtént. Az akadémiák fenntartása, a nyelvművelés nyugaton állami feladat volt, a költségeket a kincstár fedezte. A Habsburg abszolútizmus akárcsak gazdasági téren, kulturális vonatkozásban is elmaradt a nyugattól. A maga soknyelvű monarchiájában a központosítást szolgáló német nyelvért sem tett semmit. A mi nyelvművelő nemességünk és értelmiségünk tehát öntevékeny áldozatos munkájával másfél évszázados elmaradást igyekezett behozni. De szörnyű volt az elmaradás társadalmi, gazdasági téren is. Akik ezt ismerték fel, akik ezen akartak segíteni, mint Berzeviczy, Podmaniczky, Festetics György, Ujházy László és mások, azok is helyes úton jártak. A vagy-vagy szembeállítás, a kortársak között még érthető türelmetlenség, történelmi távlatból megengedhetetlen. Bár még több nyelvújítónk, bár még több gazdasági, társadalmi kérdés iránt érdeklődő reformerünk lett volna.” —

Néhány szóval visszatérve a monográfiához: H. Balázs Éva munkáját több mint másfélszáz oldalas függelék egészíti ki. E függelékben önéletrajzok, családi és egyéb levelek, utinapló és más iratok szerepelnek. Ez az anyag sem érdektelen az irodalomtörténetírás számára. A levelek különleges érdekessége, hogy a kor úgynevezett *intim levelezésének* világát is érzékeltetik számunkra. Figyelmet érdemel Berzeviczy rövid utinaplója Párizsról, Versaillesről, s ugyanitt olvasható oldalak a zenéről. A függelékben olvashatjuk az egyetlen eddig leközölt, politikai törekvéseket kifejező szabadkőműves beszédet.

Legvégül jegyezzük meg: a szerző kitűnő stilisztza, s művében él a jó stílusnak a történelmi megjelenítésnél nélkülözhetetlen eszkö-

zeivel. Annál inkább szükségesnek tartom ezt megjegyezni, mivel a társadalomtudományok sok képviselője — akádknak irodalomtörténészek is — nem fordítanak kellő gondot

a megfogalmazás színvonalára, a társadalmi jelenségeknek írói, stílusbeli eszközökkel történő elevevé tételére.

Tolnai Gábor

D. MERVYN JONES: FIVE HUNGARIAN WRITERS

Oxford, 1966. Clarendon Press. 307 l.

Angol szerző könyve, aki hazájában tanult meg magyarul, és a magyar irodalommal való tízéves ismerkedés eredményeként öt magyar író életét és munkásságát ismerteti meg hazája közönségével. Előrebocsát-hatjuk, hogy az eredmény elismerésre méltó: a könyv a külföldön írt és a magyar irodalomról írt könyvek java terméséhez tartozik.

Mint az előszóban is elmondja a szerző, célja az ismertetés. A nem szakember közönséget akarja közel hozni a magyar irodalomhoz, mégpedig úgy, hogy egy általános irodalomtörténeti fejlődésrajz helyett öt nagy írónak a célhoz viszonyítva elmélyültnek mondható pályaképét adja, nem fukarkodva az idézetekkel és az eseményes alkotások részletes tartalmi ismertetésével. Ámde ezt az öt nagy író a szerző iparkodik elhelyezni a magyar irodalom 1849-ig terjedő fejlődésében, ezért előrebocsát egy bevezető (Introduction), mely vázlatos és összefoglaló képet ad erről a fejlődésről. Az írói portrék alkalmával is utal irodalmunk párhuzamos, bár részletebben nem tárgyalt jelenségeire — így pl. Vörösmarty népdalairól szólva Kölcsey és Kisfaludy Károly hasonló törekvéseire, a népiességről vallott elméleti állásfoglalásaira stb. Ebben a bevezető fejlődésrajzban az öt kiválasztottnon felül néhány bekezdéses jellemzést olvashat az érdeklődő a többi nagy vagy jelentős írónkról is, így Balassiról, Kazinczyról, Kölcseyről, Katonáról stb. Ezek a kis jellemzések is általában sikerültek, bár pl. talán Balassi szerelmi költészetét jobban lehetett volna hangsúlyozni e pár sorban is, a *Bánk bán*-ról írt néhány sor is inkább Gyulait visszahangozza, mint újabb álláspontunkat, Gvadányi sem annyira népi, mint a róla írt pár sor érezteti stb. Mindenesetre ez a fejlődésrajz segíti majd az angol olvasót, hogy az öt nagy író jobban megismerje és jobban eltájékozódjék a magyar irodalom szóban forgó korszakában. Ez a bevezetés is a nagyközönségnek szól, ezért is nem annyira irányzatok mint századok szerint tárgyal, bár irányzatokról is szól a terjedelem miatt is persze kissé sommásan. Pl. a magyar klasszicizmusról szólva csak az antik példák követését említi. Igaz, ez a fontos a Vörösmarty-portré szempontjából.

Az öt nagy íróról szóló fejezet mindegyikének alcíme is van, ami műfaj- és irányzat-történeti jelleget ad a tárgyalásnak. Zrinyi

neve mellett ezt olvassuk: a hősi eposz, Petőfié mellett: a líra, Vörösmartyé mellett: a klasszicizmusból a romantikába. Zrinyinél valóban a *Szigeti Veszedelem* áll a tárgyalás központjában, azonban nem kevesebb részletességgel szól Mervyn-Jones Zrinyi prózai műveiről, és lírai költeményeiről is. Itt említhetjük meg, hogy a szerző nagy szerepet jut-tat az irodalmi jelenségek történelmi háttérének; az angol olvasó az öt íróról szóló esszéket olvasva képet kap a magyar történelemtől is a XVII., XVIII. és XIX. századi időszakban. Ez a történelmi kép meglehetősen hangú és a magyar nép évszázados szabadságtörekvéseivel (török harcok, küzdelem a Habsburgok ellen, reformtörekvések) határozottan rokonszenvező, bár az Eötvös-fejezetből az is érezhető, hogy erősen liberális jellegű. Zrinyi eposzát tartalmilag részletesen tárgyalja, de említi közben a világirodalmi mintákat, párhuzamokat, reminiscenciákat. Hasonló a Zalán futásának bemutatása is, hiszen éppen ezáltal reprezentálja Vörösmarty esetében a klasszicizmus és a romantika izlésváltását a fejezet alcímének megfelelő módon. A Zrinyi-pályakép természetesen nemcsak az irodalmi, hanem az történelmi személyiség bemutatása, már a prózai művek tárgyalása során is. Mikes ürügyén a Rákóczi-korba is betekintést kapunk, a Leveleket a bennük foglalt gazdag életanyag érdekes bemutatása révén ismerteti, hangsúlyozva az életbemutató köl-tői értékeit.

Vörösmarty-fejezetről már említettük, hogy alcíme az izlésváltásra utal. Éppen ezért a költőnek főként az első korszakát tárgyalja a szerző részletebben, alapos tartalmi ismertetést kapjuk az eposzoknak, a drámáknak. Helyes ez, mert a külföldi közönség nem ismerheti e műveket, tehát a tartalmi ismertetésnek ilyen jellegű tanulmányokban nagyobb szerepe kell hogy legyen, mint a szorosabb szakjellegű munkákban. A későbbi — 1840 utáni — Vörösmarty teljes versidézetekkel szerepel, a szerző inkább összekötő szövegszerűen kapcsolja őket össze. Átadja a szót a költőnek.

Az idézés módja; a vers, illetve a műrészlet pontos prózai angol fordítása, a láb-jegyzetben az eredeti magyar szöveggel. Ezt az eljárást az előszóban indokolja is a szerző. Jobban véli így visszaadni a költemények értékeit, mint akár a legjobb műfordí-